

Araştırma Makalesi

Başvuru: 03.04.2023

Kabul: 15.05.2023

Atıf: Mönkü, Bahtinur. "H. Vaihinger'in Bilim Eleştirisi: Bilim Bir Kurgu Mudur?," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 19 (Haziran 2023): 170-183. <https://doi.org/10.55256/temasa.1276450>

H. Vaihinger'in Bilim Eleştirisi: Bilim Bir Kurgu Mudur?

Bahtinur Mönkü¹

ORCID: 0000-0001-9065-6895

DOI: 10.55256/TEMASA.1276450

Öz

Bilim, insanoğlunun yaşam ve evrene dair tatmin edici açıklamalar yapma çabasının sonuçlarından biri olarak kabul edilebilir. Bilimin en temel özelliği doğrulanabilir, kesin ve dolayısıyla evrensel geçerliliğe sahip önermelerden oluşmasıdır. H. Vaihinger *Sanki Felsefesi* isimli eserinde bilim de dahil olmak üzere insanoğlunun tüm teorik, pratik, dini düşünme ve eyleme biçimlerinin kurgular vasıtasıyla inşa edildiğini savunur. Ancak bilimin nitelikleri ve kurgular düşünüldüğünde bu iki kavramı yan yana getirebilmek oldukça zor gibi gözükmemektedir. Her ne kadar kurguların bilimsel kuramsallaştırmada bir rolü olduğu fikri git-tikçe yaygınlaşsa da geleneksel olarak kurguların bu işlevi sıkça reddedilir. H. Vaihinger *Sanki Felsefesi* isimli eserinde bilimsel önermelerin temelinde kurgular olduğunu düşünce tarihinde kendisini destekleyecek isimler ve onların kuramları üzerinden göstermeye ya da kanıtlamaya çalışır. Bu çalışmanın amacı da H. Vaihinger'in kurgular teorisi üzerinden insanın kendini ve evreni anlama çabası içinde kurguların özel ve merkezi bir rol oynadığını bilimsel önermeler ya da kuramsallaştırmalar üzerinden göstermeye çalışmaktır. Ayrıca bilimsel olsa da kurguların bazı gerçeklere karşılık gelmediği görüşünü H. Vaihinger'in klasik açıklaması bağlamında konumlandırarak hem bilim ve kurgular arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi hem de Türkçe literatürde hiç bilinmeyen H. Vaihinger'in literatüre kazandırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: H. Vaihinger, Bilim, Kurgu, Hipotez, Kuram, Matematik, Atom.

H. Vaihinger's Critique of Science: Is Science Fiction?

Abstract

Science can be considered as one of the results of human beings' efforts to provide satisfactory explanations for life and the universe. The most fundamental feature of science is that it consists of propositions that are verifiable, certain, and therefore universally valid. H. Vaihinger argues in his work called *The Philosophy of As If* that all theoretical, practical, religious ways of thinking and acting of human beings, including science, are constructed through fictions. However, considering the qualities of science and fictions, it seems very difficult to bring these two concepts side by side. Although the idea that fictions play a role in scientific theorization is increasingly common, this function of fictions has traditionally been frequently denied. H. Vaihinger tries to show or prove that there are fictions on the basis of scientific propositions through the names that will support him in the history of thought and their theories in his work called *The Philosophy of As If*. The aim of this study is to try to show, through scientific propositions or theorizations, that fictions play a special and central role in the effort of man to understand himself and the universe through H. Vaihinger's theory of fictions. In addition, it is aimed to evaluate the relationship between science and fictions and to bring H. Vaihinger, who is never known in Turkish literature, to the literature by positioning the view that fictions do not correspond to some facts even though they are scientific, in the context of H. Vaihinger's classical explanation.

Keywords: H. Vaihinger, Science, Fiction, Hypothesis, Theory, Mathematics, Atom.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. bahtinur.mongu@erzurum.edu.tr

Giriş

Kurgu ve bilim kelimeleri ilk bakışta yan yana getirilmesi ya da birlikte düşünülmesi zor olan iki kavram olarak kabul edilir. Kurguların bilim için değerli olabileceği veya bilimsel süreçlerde bir rol alabileceği fikri ise bilimin ve kurguların doğası açısından imkânsız gibi gözükmektedir. Bilim “denetimli gözlem ve gözlem sonuçlarına dayalı mantıksal düşünme yolundan giderek olguları açıklama gücü taşıyan hipotezler bulma ve bunları doğrulama yöntemidir.”² Kurgu ise bilinenden yola çıkılarak bilinmeyen hakkında göreceli olarak ortaya konulmaya çalışılan, gerçekte ilişkilendirilemeyen, hayal gücüne dayalı olan ya da hayal gücünden türetilen spekülasyon ifadeleri olarak tanımlanabilir. Bu anlamıyla kurguların, bilimsel önermelerde rol almak bir yana ondan tamamıyla uzak olan bir duruş sergilediği söylenebilir. Ancak bu izlenim yanlıştır. Bilimin kesin, nesnel, doğrulanabilir, evrensel ve genel geçer olma iddiaları karşısında bu niteliklerin hiçbirisine sahip olmasalar da kurgular bilimin farklı alanlarında önemli bir yere ve değere sahiptirler. Kurgu ve bilim arasındaki bu sıra dışı ilişkinin nedeni, sınırları ve ne şekilde gerçekleştiği sorusu birçok bilim adamı ve felsefeci tarafından değerlendirilmeye çalışılmış; birçoğu bu ilişkinin varlığını ve sıra dışılığını kabul ederken birçoğu kurgu ve bilim arasında böyle bir ilişkinin kurulamayacağını ifade etmiştir. Oysa F. Engels’in (1820-1895) *Doğanın Diyalektiği* (Dialektik der Natur) eserinde belirttiği üzere;

Öznel düşüncemiz ve nesnel dünya aynı yasalara bağlıdır. Bu nedenle her ikisi de sonuçları bakımından birbirleriyle çelişmezler, tersine birbirinin içine girmek zorunda oldukları olgusu, tüm teorik düşüncemizi mutlak biçimde egemenliği altında tutar. Bu, teorik düşünce yolunda, bilinçsiz ve koşulsuz bir öncüdür.³

Bilim her ne kadar materyalist bir bakış açısı ile hareket edip deneyci ve gerçekçi bir kimliğe sahip olsa da “her bir önermesi, doğruluğunu, dış dünyayı yansıtan tasarımlarımızın dış dünyayı doğru olarak yansıttıkları varsayımına borçludur.”⁴ Bu aynı zamanda zihnin kuralları ve dış dünyanın kuralları uyumludur ve dolayısıyla zihin dış dünyayı bilebilir anlamına gelir. Bilim böyle bir kabul, varsayım ya da kurgu olmadan işe başlayamaz. Sadece bu varsayım bile kurguların bilim için önemli olduğunu göstermeye yetecek niteliktedir. Dolayısıyla bilim ve öznel düşünce ya da daha özelinde kurgu arasında hiçbir bağıntı olmadığını savunmak anlamsızdır.

Alman düşünür Hans Vaihinger (1852-1933) felsefeden dine matematikten doğa bilimlerine kadar geniş bir alanda incelemeler ve çalışmalar yapmıştır. 1911’de kaleme aldığı *Sanki Felsefesi* (The Philosophy of As If) isimli eserinde özellikle eksik, imgesel ve öznel olan hayal dünyası ile hakikatin yaratılıp yaratılamayacağı sorunsalı üzerine odaklanır. Hakikati inşa edilen değil de keşfedilen bir şey olarak kabul etmesi düşüncesi, yaşamı boyunca insanın hakikat arayışı içinde olmasına neden olmuştur. Ancak aciz, eksik, yetkin olamayışı dolayısıyla kendini ve evreni anlama ve anlamlandırma çabasında insan çağlar boyunca hep hüsrana uğramıştır. İnsan hakikat denilen şeyin bilgisine ulaşamasa da bir şekilde kendi bekası ve gelişimi için yeterli bir seviyeye ulaşabilecek kadar bilgi üretebilmeyi başarmıştır. Bu bilgi, Platoncu anlamda salt epistemeye karşılık gelen bir bilgi değildir, buna rağmen insan ve insanı ilgilene her şeyin, içinde kısmen temellendirilebileceği bir zemin sunar. Böyle bir zemin ancak kurgusal nitelikli düşünsel ve eylemsel birtakım kabuller ile oluşturulabilir. Kurgusal nitelikli olsalar ve öyle kalsalar da bu kabuller insanlık tarihinin seyrini yönlendirebilecek kadar önemlidir. Özetle; hakikat arayışı içinde eksik ve hatalı deneyimlerinden yola çıkan insan hakikate

² Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012), 19.

³ Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Akif Gelen. (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 337.

⁴ Arda Denk, *Bilginin Temelleri* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021), 33.

ulaşamamış olsa bile kendi yaşamını devam ettirecek, kolaylaştıracak, düzenli ve rahat hale getirebilecek bir noktaya ulaşabilmeyi başarmıştır. Buradan yola çıkılarak insanın hakikat arayışının hala devam ettiğini, ancak kurgusal olan bazı hareket noktalarından yola çıkarak irrasyonel dünyayı daha rasyonel bir hale getirdiği ya da en azından kendi bekası ve gelişimi için büyük yol katettiği söylenebilir. H. Vaihinger *Sanki Felsefesi* isimli eserinde insanın bu yolculuğunun hem oldukça zor olduğunu hem de varılan nokta açısından insanın neler elde edebileceğini göstermeye çalışır. Ona göre, insan bilgisi zorunlu olarak gerçekliği yansıtamaz, sınırlı insan düşüncesi yaşamın amacı ve evrenin anlamını kavrama noktasında yetersizdir.⁵ Ancak insan düşüncesi verili olanı ayırıp sınıflayan işlevinin yanında benzerlikler yoluyla ilişki ve bağlantılar kurma işlevine de sahiptir. Bu sayede gerçekliği tam olarak bilemese de onu tasvir eden ya da ona uygun düşen zihinsel yapılar (kurgu/fiction) inşa eder ve bunlar gerçeklik ile eş değer kabul edebilir.⁶ H. Vaihinger'in gerçekleştirdiği bu tartışmalar ve çeşitli temellendirmeler yaparak ulaştığı bu sonuçlar, insanın irrasyonel dünyayı rasyonel bir dünya haline getirme isteği ve çabası dikkate alındığında oldukça önemli ve özel bir değere sahip olacaktır.

H. Vaihinger ampirik öznenin bütün teorik aktivitelerinin duyum ve eylem arasında var olduğunu düşündüğü bir ilginin sonucu olduğunu kabul eder. Bu anlamda ampirik öznenin tahlilleri ve dış dünya arasında tam bir tekabül olmasa da bir uyum söz konusudur. Bu noktadan hareketle deneyim dünyasının ampirik öznenin kendi içsel dünyası ve onun dışında bulunan dış dünya arasındaki uyumdan doğduğu söylenebilir.⁷ Ampirik öznenin içsel dünyası ve dış dünya ikilisi, gerçeklik diye düşünülen ve dışımızda bulunan ile bilindiği sanılan ve zihinde olan arasında bir boşluk ya da fark oluşmasına sebep olur. Kendisi ve karmaşık olan gerçeklik arasında var olan boşluğu⁸ gidermek adına sınırlı insan düşüncesi kurgular yaratmak zorunda kalır ve onları gerçekliğin yerini alacak şekilde kullanır. Yani, insan gerçekliğin yerini alabilecek zihinsel yapılar kurar ve onlar gerçekmiş gibi davranır. Dolayısıyla *Sanki Felsefesi*'nin özünün insanoğlunun tüm teorik, pratik, dini çabalarının kurgular temelinde oluştuğu ve şekillendiği iddiası taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı H. Vaihinger'in *Sanki Felsefesi* üzerinden bilim ve kurgular arasındaki ilişkinin ve bilim için kurguların önemini tartışmasıdır. Tarihsel süreç içinde bilim ve kurgular arasındaki ilişki üzerine görüşlerini sunan birçok felsefeci ve bilim adamının ismi zikredilebilir. Bu çalışmada özellikle H. Vaihinger'in seçilme sebebi *Sanki Felsefesi* eseri ile kurgu denilen zihinsel yapıları derinlemesine analiz edip, sınıflaması, kurgu ve hipotez arasındaki sınırları net olarak çizmesi, konuyu kendinden önceki düşünürlerin ve çağdaşlarının görüşleri ile derinlemesine tahlil etmesi ve bu çerçevede çalışmamızın kapsamı açısından faydalı olacağını düşünülmesidir. Ayrıca konuya sağlayacağı katkının yanında H. Vaihinger'in görüşlerinin belirtilen başlık çerçevesinde Türkçe literatüre kazandırılması da amaçlanmıştır.

1. Kurgular ve Kurgu Türleri

H. Vaihinger *Sanki Felsefesi* isimli eserinde kendi felsefesini eleştirel pozitivizm, idealist pozitivizm ya da mantıksal pozitivizm kavramlarını kullanarak tanımlamaya çalışır. H. Vaihinger kullandığı bu kavramlar vasıtası ile kendi görüşlerinin bir yandan pozitif bilimsel bilgi/ampirik bilgi ile uyumlu olduğunu belirtirken

⁵ Hans Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, translated by. C. K. Ogden. (London: Kegan Paul and Co.; Ltd.; New York, Harcourt, Brace and Co.; Inc.; 1935), 15.

⁶ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 2.

⁷ Hernan Pringe, "The Fiction of The Affecting Object in Hans Vaihinger's Philosophy," *Studi Kantiani* 24, (2011): 105-118.

⁸ P. Van Ewijk, "Life Must Be Led in the Dark Hans Vaihinger's The Philosophy of 'As If' in William Gaddis's The Recognitions," *Orbis Litterarum* 65:5, (2010): 372-387.

bir yandan da Platonizm ve salt rasyonalizmden farkını ortaya koyar. Anti metafiziksel tutumu oldukça ses getirmiş olmasına ve kendi sistemini mantıksal pozitivizm olarak ifade etmesine rağmen esasında birçok mantıksal pozitivistin yazılarında şiddetle eleştirilmiştir. Oysa, mantıksal pozitivizm kavramı H. Vaihinger için kendi sistemindeki özel yanları ifade eder. O, mantıksal olan ifadesi ile mantıksal ya da zihinsel bir takım yapı/temsillerin bulunduğu, pozitivizm ifadesi ile de herhangi bir gerçeklik ile yapı/temsilin ortaklığından önce uygun deneysel ya da gözlemsel bir kanıtlamanın var olduğunu göstermek niyetindedir. Bu anlamda Kant'a çok yakın gibi gözüküyor olsa da onun çalışmaları dikkate alındığında Kant'ın Transendental İdealizminden çok Amerikan Pragmatizmine yakın olduğu söylenebilir. Çünkü H. Vaihinger zihnin mantıksal olarak inşa ettiği şeye karşılık gelen bir gerçeklik olduğunu varsayan herhangi bir anlayışı sorunlu bulur. Kant'ın Transendental İdealizmi de sezgisel kurgular olarak ifade edilecek böylesi bir anlayış üzerine kuruludur ve dolayısıyla H. Vaihinger için sorunludur.⁹ Ancak Vaihinger Kurgusalcılığı (fictionalism) Pragmatizmle de bir ve aynı şey olarak düşünülmemelidir. H. Vaihinger *Sanki Felsefesi*'nde kurgusalcılığın, Pragmatizmin etkili ve sistematik işlevsel ilişkilerin varlığının söylemi anlamlı kılma, yani doğruyu ya da yanlış yapma gücü olduğu fikrini kabul etmez. Daha açık bir dille söylemek gerekirse Kurgusalcılık, Pragmatizmin "bir idea pratikte yararlı olduğu için teoride de doğrudur ve pratikteki yararı onun verimli olduğunu kanıtlar; buna göre her zaman doğru olarak kabul edilmesini sağlar" prensibini kabul etmez.¹⁰ Kurgusalcılık bunun yerine bir takım sezgisel netlik ölçütleri arar ve bunun olmadığı yerde mutlaka bir "kurgu" olduğunu kabul eder. Burada önemli olan ise kurgunun türüne göre söylemin ya da önermenin uygun şekilde işlevsel olması koşulu ile açıklık kriterini karşılamıyor olsa bile tolere edilip edilemeyeceğine karar vermektir. Dolayısıyla Kurgusalcılık kendi sözdizimsel yaklaşımı ve anlamla ilgili olan ihtiyaçlarına paralel olarak kendi terminolojisini yaratmak zorundadır.

Kurgular sıkça icat, beynin hayalleri, fantastik idealar, keyfi kavramlar, şüpheli fikirler, doğrulanmamış metotlar, hayali fikirler, düşüncenin gelişimi için yardımcı fikirler, aracı kavramlar, teorik/pratik amaçlar için gerekli enstrümanlar, düzenleyici fikirler ya da kavramlar... ve son olarak sezgisel idealar olarak ifade edilebilir.¹¹ H. Vaihinger'in felsefesinde kurgular özel olarak yalnızca yardımcı bir kurucu, dolambaçlı bir yaklaşım, daha sonra yıkılacak bir yapı iskelesi olarak düşünülür¹² ve bu dünyada yolumuzu daha kolay bulmamızı sağlayan şeyler olarak kabul edilirler.¹³ Kurgular her yeredir ve temel insani bir özellik olarak teorik düşüncenin ayrılmaz parçalarıdır. Teorik olarak gerçeği yansıtmamaları ve doğru olarak kabul edilmemeleri kurguların değersiz ve önemsiz oldukları anlamına gelmez. Nitekim insanlık tarihine bakıldığında kurgusal nitelikte olan, fakat insanın kendini veya evreni anlama ve anlamlandırma çabasına hizmet eden pek çok ifadenin var olduğu görülebilir. Bu nokta, kurguların sadece fikir dünyamızda var olduğu ve gerçek dünyada bu fikirlerin boş yankılara karşılık geldiği kabulüne rağmen kurguların dünyasının yani, gerçek olmayan bir dünyanın gerçeğin dünyası kadar önemli olduğunun kanıtıdır.¹⁴ Yine de kurgu ve gerçek arasındaki sınır iyi çizilmeli, gerçek ile olan kopukluğu her daim dikkate alınmalı ve göz önünde tutulmalıdır.

⁹ Arthur Fine, "Fictionalism," *Midwest Studies in Philosophy* 18:1, (1993): 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1993.tb00254.x>

¹⁰ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, viii.

¹¹ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 96-97.

¹² Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 88.

¹³ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 15.

¹⁴ "Some Reflections on Hans Vaihinger," erişim 05 January 2020. https://thejudoka.com/application/files/7615/5147/0948/as_if_vaihinger_and_brunton.pdf

H. Vaihinger kurguları tanımladıktan sonra 'Kurguların Temel Karakterleri' isimli başlık altında kurguların genel özelliklerini sıralar:¹⁵

1. Kurgular doğrulanabilir olanın, verili olanın ya da somut olanın sınırları dışına çıkar.
2. Tarihin akışı içinde ya da mantıksal süreç içinde zamanla kaybolurlar.
3. Bir kurgu, kurgu olduğunun yani başka bir ifade ile kurgusal doğasının ve gerçeklik iddiasının olmasının bilincini ya da farkındalığını gerektirir. Burada bir bilinçli olma durumu ya da farkındalık ifadeleri özellikle kullanılır. Çünkü kurgusallaştırma sürecinin bilerek ya da farkında olunarak inşa edilen bir süreç olması zorunludur.¹⁶
4. Kurgular (özellikle bilimsel kurgular) bir amaca ulaşmayı sağlayacak olan araçlardır. Bu tür kurgular da amaca uygunluğun söz konusu olmadığı durumlarda bilimsellikten de bahsedilemez.

H. Vaihinger, kurguların özelliklerini sıraladıktan sonra gerçek ya da hakiki kurgu (real fictions) ile yarı kurgu (semi-fictions) arasında bir ayrıma gider ve gerçek kurguları temel ya da karakteristik özellikleri dolayısıyla diğerlerinden ayırır. Gerçek kurgular hem gerçek ile hem de kendileri ile çelişirler ya da çelişiktirler, bu çelişki de Kant'ın antinomilerinde olduğu gibi özellikle kendi yapılarından kaynaklanır. Açığa çıktıklarında ya da belirdiklerinde bu özelliklere sahiplermiş gibi algılanırlar.¹⁷ Düşünce gerçek kurgular inşa ederken tamamen spekülatif bir yapı sergiler ve herhangi bir analogiye başvurmaz. Onlar, duyumların arkasına geçmeye yönelik gözlemlenemeyen yapılar olarak icat edilir ve gittikçe daha da cesur hale gelen düşüncenin inşa ettiği yapılar olarak sona ererler. H. Vaihinger yarı-kurguların gerçek olmayana, gerçek kurguların ise imkânsızı kabul edeceğini savunur. Yarı kurgular gözlemlenebilir olan temelinde oluşturulsalar da gerçeklik ile çelişirler, fakat gerçek kurgular gibi kendileri ile çelişmezler.¹⁸

1. Kurgular ve temsil ettikleri şey arasında her zaman analogik bir bağ olduğunu savunan H. Vaihinger kurguları temsil ettikleri şeyler açısından sınıflandırır:¹⁹
2. Soyutlayıcı ya da İhmal Edici Kurgular (Abstractive or Neglective Fictions): Bu sınıftaki tüm kurgular da ortak olan faktör, gerçekliğin önemli unsurlarının ihmal edilmesidir.
3. Şematik Kurgular (Schematic Fictions): Şematik kurgularda bir yapı iskelesi, yani belirli bir kompleksin iskeleti kurulur ve düşünce, gerçekliğin birçok özelliğinden yoksun olan bu çıplak resme göre ilerler. Dolayısıyla şematik kurgularda aslında her şey daha basitleştirilse de öznel ve soyut temsil karmaşık olan gerçeklik üzerine kurulmadığı için gerçeklik biraz daha fazla çarpıtılır.
4. Sembolik Kurgular (Analogical Fictions): Bu kurgularda düşünce şöyle ilerler: yeni bir durum, daha önce gözlemlenen benzer durumların algı dizilerinde var olana benzer bir ilişki ağı üzerinden kurulur. Bundan ötürü ilişkiler ağının iyi anlaşılması ve yeterli benzerliğin kurulması önemlidir.
5. Hukuki Kurgular (Juristic Fictions): Hukuki kurgular sembolik kurgulara benzer. Kanunlar, kendi yapılarında tüm özel durumları içermeyeceğinden, olağandışı nitelikteki bazı özel örnekler, kurulan

¹⁵ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 97-99.

¹⁶ K. Antony Appiah, *As If: Idealization And Ideals* (England: Harvard University Press., 2017), 133-134.

¹⁷ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 16.

¹⁸ K. Podnieks, "Correcting Vaihinger's Fault Intended as Part of The Paper: Philosophy of Modeling in 1870s: a Tribute to Hans Vaihinger," (2019): 1-19. https://www.researchgate.net/publication/331113857_Correcting_Vaihinger's_Fault

¹⁹ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 19-94.

benzerlik ilişkileri üzerinden onlara aitmiş gibi ele alınabilir. Ya da bazı pratik ilgiler nedeniyle, bireysel bir örnek, gerçekte ait olmadığı genel bir kavram altında değerlendirilebilir.

6. Kişileştirme Kurguları ya da Nominal Kurgular (Personificatory Fictions): Bu kurgular da sembolik kurgular çatısı altına dahil edilebilir. Nitekim kişileştirme ya da nominal kurguların da temelinde benzerlik ilişkileri vardır. Bu kurgular vasıtasıyla ortak bir kavram (ki, bu kavram kişisel özellikler ile bağlantılı da olabilir) altında toplanabilecek ya da ifade edilebilecek şeyler bu kavramın kullanılması ile daha basit ve yalın bir şekilde ifade edilebilir.
7. Özetleyici Kurgular (Summational Fictions): Özetleyici kurgular, şeyleri altında sınıflayacağımız genel fikirler olarak kavramlar ve şemalar olarak ortaya çıkarlar ve kapsadıkları tüm varlık alanını özet bir şekilde ifade ederler.
8. Sezgisel Kurgular (Heuristik Fictions): Soyutlayıcı, şematik, sembolik, hukuki, kişileştirme ve özetleyici kurgular bahsinde esas olarak tüm bu kurgularda ortak olan şeyin, bir gerçeklikten bilerek sapma ya da gerçekliğin az çok keyfi olarak değiştirilmesi tavrı olduğu belirtilir. Ancak sezgisel kurgular söz konusu olduğunda bu tavrın yerini gerçek olanın yerine kesinlikle gerçek olmayan bir şey koyma tavrı alır. Sezgisel kurgularda ifade edilen şey'in gerçek dünyada bir karşılığı yoktur ve kavramsal olarak kendileri ile çelişmedikleri sürece gerçekliğe aykırı olmalarında da bir sorun bulunmaz.
9. Pratik/Etik Kurgular (Practical/Ethical Fictions): H. Vaihinger pratik/etik kurguların sadece gerçeklikle değil aynı zamanda kendileri ile de çeliştikleri vurgusuyla bu tür kurguların sadece analogiler ve soyutlamalara indirgenemeyeceğini, bunların farklı bir takım kurgusal formlar üzerinden yapılandırıldıklarını ifade eder. Pratik/etik kurgular psikolojik yapılarından ötürü oldukça karmaşık bir doğaya sahiptirler ve fiziksel süreçlerde bu karmaşık doğanın oluşumuna katkı sağlarlar. Çünkü bu kurgular belirtildiği üzere sadece kendileri ile değil her şeyin değiştirilemez yasalara uyduğuna işaret eden gözlemler ile de çelişir.
10. Matematiksel Kurgular (Mathematical Fictions): Matematiğin temel kavramları uzay, zaman, nokta, çizgi, yüzey ya da daha doğrusu uzantısız nokta, genişliği olmayan çizgiler, ...'dir. Tüm bu kavramlar çelişkili kurgulardır, matematiksel varlıklar tamamen hayali bir temele ve çelişkilere dayanır. H. Vaihinger'e göre temel matematiksel teoriler gerçekliğe tekabül etmedikleri için yanıltırlar ve kendi içlerinde çelişkili oldukları için ayrıca mantıksal olarak da yanıltırlar.²⁰ Gerçekliğin etrafında dolanan ama ona tekabül etmeyen matematiksel kavramlar açık bir şekilde kurgusaldır. Matematikte, matematiksel kavramlar ve gerçeklik arasında var olmayan bir temsil ilişkisi kurularak bir şekilde ilişki gerçekte var edilir ve bu durum insanların onları anlayabilmelerine, kullanabilmelerine ve hayatlarını sistematize edebilmelerine olanak sağlar.

2. Kurgular Hipotez Değildirler!

H. Vaihinger *Sanki Felsefesi*'nde kurgular ve hipotez arasındaki ilişki üzerinde özellikle odaklanır. O, kurguların gerçekte çelişmeler bile yaşam için faydalı oldukları sürece bilim içinde değerlendirilebileceklerine, ancak bilimsel olarak doğrulanmayan hipotezlerden ayrı tutulmaları gerektiğine dikkat çeker.²¹ Kurgular metodolojik olarak çok farklı olsalar da sık sık hipotez gibi davranırlar ve bu nedenle hipotez ile sık sık karıştırılırlar.

²⁰ S. Pollard, "As If Reasoning in Vaihinger and Pasch," *Erkenntnis* 73(1), (2010): 83-95. <https://doi.org/10.1007/s10670-009-9205-7>

²¹ Christopher Pincock, "Fictions in Science: Philosophical Essays on Modeling and Idealization," *International Studies in the Philosophy of Science* 25:2, (2011): 196-199. <https://doi.org/10.1080/02698595.2011.574867>

Aslında kurgu ve hipotezler son derece benzerdirler ve dolayısıyla birbirlerinden ayırt edilmeleri zordur. Bu açıdan mantıksal bir teorinin, hipotez mi yoksa kurgu mu olduğu ancak bilimsel bir prosedür uygulandıktan sonra anlaşılabilir.

Bir hipotez gerçeğe yöneliktir ve iddiasını mutlaka ampirik olarak ortaya koymak ister. Yani hipotez iddia ettiği şeyin test edilmesini ve doğrulanmasını, dolayısıyla iddiasının bir gerçekliğe karşılık gelmesi ya da bir gerçekliği ifade etmesi amacıyla inşa edilir. İstisnasız her hipotez bir gerçeklik kurmaya çalışır ve bilim insanlarının olgu ve olaylar arasında olası gördükleri ve araştırma ile test etmek istedikleri ilişkileri ortaya koymak için kullanılır. Bilimsel araştırma; gözlemlenebilir, verilerle sınanabilecek, doğruluğu ya da yanlışlığı kanıtlanabilecek olan bir hipotez ile başlar. Hipotezler doğrulanmaz ancak belirli biçimde kullanılır ya da bir gerçeğin ortaya çıkmasına fayda sağlar iseler kuramlar olarak iş görürler. Örneğin; Galileo'nun (1564-1642) Serbest Düşme Yasası'na göre: $s = 1/2 gt^2$. Bu denklemde "s" düşme mesafesini, "t" düşme süresini, "g" ise yer çekimi ivmesini göstermektedir ve sabit bir değerdedir. Buna göre, serbest (ya da boşlukta) düşen bir nesnenin aldığı mesafe, düşme süresinin karesiyle doğru orantılıdır. Bu ilişki ağırlıkları veya maddesel nitelikleri ne olursa olsun tüm nesnelere için geçerlidir.²² Ancak bu matematiksel formülde *sabit bir değer olarak ifade edilen yer çekimi, gerçekte sabit bir değere sahip değildir*. Dolayısıyla bu ifade bir kurgusal ifadeye dönüşecektir. Bu açıdan hipotezler yanlışlık ya da doğruluktan ziyade sağladıkları fayda nedeniyle kurgular olarak düşünülebilirler. Ancak hipotezler doğal, kurgular ise yapaydır ve bir hipotez olarak savunulamaz olan bir şey, genellikle bir kurgu olarak mükemmel bir hizmet sunabilir.²³

H. Vaihinger'e göre, duyular dünyasının ötesine koyduğumuz ve çoğu insanın gerçeklikle uyuşmasını ya da gerçekliğe tekabül etmesini beklediği mistik şey mutlak anlamda doğrulanamayan kendi buluşumuzdur.²⁴ Bu anlamda insani yaratıcılığın ürünleri ve keşfedilmemiş şeyler olarak kurgular, sınanabilirlik düzeyinden yoksundurlar ve dolayısıyla doğrulanma amacı gütmeyenler. Gerçekliğe karşılık geldikleri düşünülse de kurgular sadece yaşamın içindeki her bir alanda ya da yaşamsal aktivitelerde kendi faydalılıklarını ortaya koydukları kadarıyla haklılandırılabilirler. Kurgular belirli sonuçlarla ya da sonuçlarla ilgili oldukları gerekçesi ile tercih edilirler. Kurgular kendi doğasının farkına varmadan hipotezler gibi davrandıkları sürece yanlış hipotez olurlar. Onlar ancak, gelecekte daha iyi ve daha doğal sistemlere yer açacak olan geçici temsiller olarak kasıtlı bir şekilde inşa edildikleri anlaşıldığında gerçek değer elde ederler.²⁵

3. Bilimdeki Kurgular

Doğal düşünce yöntemlerinin birincil amacı, her zaman nihai ve tanımlayıcı bir karaktere sahip olan belirli algıların oluşturulması ve yalnızca bir tür gerçekliğe karşılık gelen, yani gerçeğe karşılaştırılıp sınanmış ya da çelişkiden arındırılmış düşünsel yapılar oluşturmaktır. Bilimin temel amacı ise bu tür fikirleri geliştirmek ve öznel olanın her türlü karışımını veya müdahalesini ortadan kaldırmaktır. Bu en doğal bilimsel yöntemdir ve bilimsel bir bilgi kuramı geliştirmenin tek yolu gibi gözükmektedir. Ancak düşüncenin hali hazırdaki sonuçları çok fazla öznel ve kurmaca öge içerir. Çünkü fikirler dünyasının gerçekliği herhangi bir rasyonel düzlemde ve tatmin edici biçimde tasvir edebilmesi, tam olarak temsil edip modelleyebilmesi

²² Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri* (Ankara: Tübitak Popüler bilim Kitapları, 1995), 52.

²³ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 85.

²⁴ K. Podnieks, "Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger," *Baltic J. Modern Computing* 9, no: 1 (2021): 67-110. <https://doi.org/10.22364/bjmc>

²⁵ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 86.

mümkün değildir. Kavramsal dünya öznedir buna karşın sadece gözlemlenebilir ve değiştirilemez olan gerçektir.²⁶ İnsanın doğal eğilimi, varlığın formlarını düşüncenin formlarında görmek için düşüncesini gerçeğin doğrudan ifadesi olarak kabul etmektir. İnsan fikirler dünyası ve gerçek dünya, öznel dünyası ile dış/nesnel dünya arasındaki bu uyumsuzluğa ya da çelişkiye rağmen yine de kendi fikir/öznel dünyasından yola çıkarak gerçekliği/dış-nesnel dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya yönelir. Doğal ve naif düşünce subjektif kavramsal dünyanın bütün kavram ve metotlarını gerçekliğe tam olarak karşılık gelen bir temsil ilişkisi kurmak için kullanır.²⁷ Bu yol elbette ki taşlarla doludur. Özellikle doğa bilimlerinin ampirik yöntemi somut ve mekanik fizik süreçler ile birleştiğinde insani yaşamın soyut fenomenlerinden uzaklaşır ve bu noktada salt tümevarımsal yöntemler, süreci kurtarmak için yeterli olmaz. Varolanlar ile ilgili tümevarımsal söylemler bütün zamanlar ve bütün mekanlar için bir deneme sürecini içermediğinden tümevarımsal yöntem zaten kendi içinde de sorunludur. Denenebilen birkaç örnek üzerinden genellemelere ulaşmak ve bunları evrensel ya da geçerli saymak sıkıntılıdır. Buna ilaveten doğruluğu kesin olarak kanıtlanamayan ancak bilimsel süreçte sıkça kendisine başvurulmuş örneklerin varlığı da işi çıkmaza sürükler. Örneğin; suyun 100°C’de kaynadığını genel geçer bir doğru olarak hepimiz biliriz, ancak deniz seviyesinde bu değer değişecektir. Bir başka örnek olarak Sicim Teorisi verilebilir. Kuantum mekaniği ile Einstein’ın (1879-1955) genel görelilik prensibini birleştiren sicim teorisi atom altı parçacıkların aslında tek boyutlu ve ipliksi varlıklar olabileceğini varsayar. Teoriye göre gerçekliğin esas bileşenleri rezonans frekanslarında titreşen ve Planck uzunluğunda olan (10–35 mm civarı) sicimlerdir. Ancak bu teori henüz ampirik olarak doğrulanmamıştır ve teorisinin doğruluğu ile ilgili hiçbir somut veri bulunmamaktadır. Aslında bu teori ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz tek şey; sicim teorisinin sadece içinde yaşadığımız dünyayı değil uçsuz bucaksız bir manzarayı resmediyor olmasına rağmen sadece matematiksel prosedürleri içeren bir sezgi labirenti olmasıdır.²⁸ Buna rağmen teori bilim dünyasında büyük yankı uyandırmış ve birçok değerlendirme için temel sağlayacağı kabul edilmiştir. Çünkü insan bu ve bunun gibi durumlarda en uygun olanı seçmeye ve detayları görmezden gelmeye odaklanır. Böylece içinde yaşadığı karmaşık dünyada yolunu daha kolay bulması için çeşitli enstrümanlar yaratmış olacaktır. Kesinlik, nesnellik, evrensellik ve doğrulanabilirlik iddiası taşıyan modern bilim, insanlar tarafından icat edilmiş ya da kabul edilmiş böyle birçok enstrüman üzerine kurulmuş ve bu enstrümanlar sayesinde de yoluna devam etmektedir.

*Sanki Felsefesi’*nde H. Vaihinger bilimde büyük bir öneme sahip olduğunu düşündüğü kurgular ile ilgili olarak *kurguların vazgeçilmezliği* üzerine inşa ettiği dinamik bir teori ortaya koyar. Ona göre, tüm kavramlar zihnimizin özgür yaratımlarıdır ve gözlemsel ile gözlemsel olmayan arasında hiçbir ayrım yoktur, sadece birinin deneyim ile ilgili olması dışında her ikisi de bilim dilinin parçalarıdır.²⁹

H. Vaihinger, *birlikte var olan ve peş peşe gerçekleşen (ardışık olarak)* şeyler ile ilgili olan yani doğrudan duyular dünyası hakkında olan bilgi ve bilimsel bilgi ile duyuların ötesine geçen, *varolmayan bir âleme ya da boşluğa* ait olan, duyumlara karşılık gelmeyen şeylerin icadı ile mümkün olan bilgi arasında bir ayrıma gider. İkinci tür bilgide insanın analogi yolu ile akıl yürüterek icat ettiği yapıları *haksız aktarım* yaparak oluşturduğunu ve bunların gerçekten sapma içerdiği için çelişkilerin sebebi olacağını ifade eder ve belli amaçlara hizmet ettikleri için bu varsayımların gerçekte çeliştikleri bilinse de kabul edildiğini vurgular. Gerçeklikten

²⁶ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 15-16.

²⁷ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 269.

²⁸ Reiner Hedrich, "String Theory-From Physics to Metaphysics," submitted on 20 Apr 2006. <https://arxiv.org/abs/physics/0604171>

²⁹ Uslaki Maki, "Vaihinger on Fictions in Science: Essays in Honour of Raimo Tuomela" in *Semi-Ramistic Studies: Essays in Honour of Raimo Tuomela*, ed. I. Patoluoto, M. Sintonen and L. Taiminen (Helsinki: University of Helsinki Press, 1980), 32.

sapma yolu ile şeyleri karakterize eden kurgular hem cümleler hem de varlıklar üzerinden inşa edilebilir. Eğer bir cümle iddia ettiği yargı yanlış ise kurgudur, bir varlık yoksa kurgudur. Bunlar bir madalyonun iki yüzü olarak düşünülebilir. Çünkü önermelerin yanlışlığı var olmayan varlıkları varsayımlarından kaynaklanır.

Gerçekle çeliştiği bilinen ve yine de belli bir amaca hizmet ettikleri için kabul ettiğimiz varsayımlar; bilim bu tür kurgular ile doludur. Bilimin pek çok alanında var olmadığı bilinen şeyler ele alınıyor ve belirli hedeflere ulaşmada yararlı oldukları için onlarla çalışmaya devam ediliyor. Dolayısıyla artık kurguların tahmin üretmekten çok açıklayıcı işlevi ya da teorilerin kapsamını geleneksel uygulama alanlarının ötesine genişletme amacına hizmet edişi üzerine söylemler üretiliyor. Bu anlamda kurguların bilimin kabul edilmiş bir amacına hizmet ettiği sürece bilimde kullanılmalarının meşru olduğu söylenebilir ki, bu da kurgunun bilimde kullanımının kesinlik ve gerekçelendirme açısından kurallara uygun olduğu anlamına gelecektir.³⁰

H. Vaihinger'e göre bir amaca hizmet eden araçların, genellikle amaçlarına ulaşmak için gerekenden daha eksiksiz bir gelişme göstermeleri, doğanın evrensel olgusudur. Bu anlamda kendini tamamlama süreçlerinde özgürleşebilir ve kendi sonlarını kurabilirler. Bu araçların amaca üstünlüğü yasadır. Buna göre düşünme süreçleri ve yapıları hem gerçeklik hem de çoğu zaman kendileri ile çelişen, ancak düşünme zorluklarını aşmak ve dolambaçlı yolar oluşturarak düşüncenin amacına hizmet etmek için kasıtlı olarak oluşturulmuş *bilinçli yanlış varsayımlar* olarak görülür. Bu yapay düşünce yapıları bilimsel kurgular (scientific fictions) olarak adlandırılır ve *-miş gibi* karakterleri vasıtasıyla *bilinçli yaratımlar* olarak ayırt edilirler.³¹

H. Vaihinger'e göre, matematik, doğal bilim, metafizik, sosyal teori, hukuk ve ahlakta kurguları kullanırız. Doğru olmadığını veya var olmadığını bildiğimiz şeyleri alırız ve onlara gerçekten doğru veya varlarmış gibi davranırız. Bunu belirli sınırlar içinde yaparız yani, gerçekten oldukça karmaşık olduğu için evrenin anlaşılmasını kolaylaştırmak adına kurguları kullanırız. Çünkü onlar bunu kolaylaştıracak verimli araçlardır. Kurguların doğrulukları ya da mümkünlükleri açısından değil faydalılıkları ve özel amacımıza hizmet etmeleri ölçüsünde değerlendirildikleri için yanlış ya da çelişik olmalarının bir önemi yoktur.³² Dolayısıyla kurguların etkisi hesaplanamaz soyutlamalar olduğu ve aslında bağımsız bir dış dünyanın kabulüne dayalı varsayımlar üzerine kurulan doğal bilimlerin bütün metotlarının da sadece tek yönlü bir soyutlamadan ibaret olduğu söylenebilir. Bu, F. A. Lange'nin (1828-1875) materyalizmin sürekli olarak metodolojik bir geçerliliğe sahip iken onun metafiziksel ya da epistemolojik olarak bir geçersizliğe sahip olduğu üzerine vurgu yapma ısrarında kastettiği şeydir. Doğa bilimlerinde metodolojik bir ilke olarak görüldüğü zaman tasdik edilmek durumunda olan maddecilik, genel bir dünya görüşü ya da felsefeye veya bir metafiziğe dönüştürüldüğü zaman, F. A. Lange'a göre, kesinlikle reddedilmelidir. Dünyanın materyalisttik olarak kavranması gereklidir ve faydalı bir kurgudur, fakat bunun bir hipotez olarak alınması yanlıştır.

Nesnel dünyaya yönelik açıklamalarda görünüşte var olan nesnel özelliklerin aslında yalnızca görel bir değeri vardır. Ancak sanki dış dünyada görüldüğü şekliyle ve herhangi bir özneye bağlı olmadan bir gerçekliğe sahipmiş gibi düşünülürler ve aktarılırlar. Örneğin; Goethe (1749-1832) *Renk Teorisinde* renkleri Newtoncu bir bakış açısıyla matematiksel açıdan temellendirip beyazdan türetmez, renklerin göz tarafından

³⁰ Roman Frigg, "Fiction in Science," *Article in Bridges A Jewish Feminist Journal* (April 2006): 1-34. <https://doi.org/10.2979/BRI.2006.11.1.69>

³¹ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, xlvii.

³² Eric Miller, "Literary Fictions and As-If Fictions," *Philosophy & Rhetoric* 30, no: 4 (1997): 428-442.

fizyolojik olarak oluşturulduğunu varsayar. O, bir yandan ideal ve nesnel doğa yasalarının özdeşliğini ifade ederken diğer yandan reel olanın duyusal algılanabilir alana karşılık geldiğini savunur. Bu anlayış deneyimlerin ideal ve ampirik olanın aynı düzlemde algılanan fenomenleri olarak algılanmasına yol açar. Bu anlamda renk fenomeni de görünüşler gibi belli koşullar içinde var olur.³³ Dolayısıyla Goethe'nin Renk Teorisi'nde sanki renklerden objektif bir varoluşa sahiplermiş gibi bahsedildiği görülebilir. Bu teoride olduğu gibi materyalizm de maddeden, tözden ve somutluktan, onların farkında olduğumuzda yaptıkları gibi, sanki duyularımızdan ayrı olarak var olan gerçek şeylermiş gibi bahseder. Oysa fiziksel dünya insan algısından bağımsız değildir. Bu anlamda F. A. Lange bilimsel prosedür ile maddi dış dünya temelini ayırmanın gerekliliğini metodolojik ve sistematik olarak savunarak materyalizmin geçici ve metodik açıdan meşru olsa bile sadece bir aksesuar olduğunu ve metafiziksel gerçeklikle karıştırılmaması gerektiğini ifade eder.³⁴

Soyut fikirlerde doğaya bağımlı olan gerçeklik unsurları sadece kurgusal oldukları ve gerçek bir forma sahip olmadıkları bilinse bile nesnel bağımsızlığın bir formunda verilir. Bağımsız nesnelere gözlemlenebilen ve kavranabilen özel varoluş geçici olarak bağımlı ve kısmi kavramlar vasıtasıyla ifade edilir. Bunlar daha sonra maddi hale getirilir ve tatlılık, kırmızılık, boşluk, nedensellik, özdeşlik, zemin, sonuç, ilişki, erdem, güzellik, aşk, her şeye gücü yeten, nefret gibi kavramlar ortaya çıkar. Başka bir ifade ile kavramsal stoğumuzun çok büyük ve önemli bir kısmı varlığını kurgulara borçludur. Gerçek bir şey ile ilişkilendirmek zorunda olduğumuz soyutlamalar hayal gücümüzün çocuklarıdır ve tüm skolastik felsefenin en temel hatası bu kurguları bağımsız varlıklara dönüştürmektir. Soyutlamalar filozofların şeylerin kendilerinin yerine koydukları hayaletlerdir. Kurgusal ifadeler onların en net ifadesini dilde bulur. Çünkü onlardan basit özlermiş gibi bahsederiz. Yine onları sıfatlar ile niteler ve yüklem ekleriz. Örneğin; uzayın üç boyutlu olduğunu, savaşın insanları yok ettiğini söyleriz. Böylece bu soyutlamalara sanki gerçekte bağlı oldukları nesnelere bağımsız olarak var olan özel bir şeymiş gibi tözsellik kazandırıyoruz. Ne yazık ki spekülative felsefe soyutlamaları bağlamlarından alır ve onları gerçekliklere dönüştürür. Oysa onlar sıradan kullanımlarında dahiyane kısaltmalardan başka bir şey değillerdir. Onlar sadece dil pratiğinden gelişmişlerdir ve sadece pratik uygulamalarda kabul edilmelidirler. Teorik olarak onlardan hiçbir şey çıkarılamaz, onlar sadece araçtır, kısaltma ya da yardımcı ifadelerdir. Onların yardımı ile nesnelere ayrıntıları ile ilgili olarak ince bir kavrayışa sahip olunabilir. Ancak sonuç olarak başlanılan yani soyutlamaların kendilerinden türetildikleri yere geri dönmek gerekir. Aksi halde her şey tecrübeye dayalı olarak değil muğlak bir şekilde olacaktır.³⁵ Bu noktada H. Vaihinger insanlığın amaçları hep göz önünde bulundurulduğu ve gerçeklik ile fayda arasında bir korelasyon ilişkisi yerleştirilmediği takdirde kurguların, yani kurgusal aktivitelerimizin çoğunluğunu içeren sıradan düşünme biçimlerinin insanı doğru birtakım sonuçlara ulaştırabileceğini iddia eder. Buna ilaveten kesinlik, nesnellik, evrensellik ve doğrulanabilirlik çığırkanlığı yapan modern bilimin satır aralarına inildikçe kurgusal ifadelerle dolu olduğunu, bir takım doğru sonuçlar elde edilse bile büyük bir çoğunluğun kurgusal temeller üzerine bina edildiği ve kurgusal olarak gerekçelendirildiğini vurgular. Sonuç olarak H. Vaihinger'in, kurmacaların bilimde dahil her yerde olduğunu ve kurmaca düşünmenin temel bir insan yetisi olduğunu düşündüğü ifade edilebilir.³⁶

³³ J. W. Goethe, *Renk Öğretisi*, çev. İlknur Aka. (İstanbul: Kırmızı Kedi Yay., 2013), 27.

³⁴ F. A. Lange'nin materyalizm hakkındaki görüşleri için bkz.: F. A. Lange, *The History of Materialism*, tras. E. C. Thomas. (London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd, New York: Harcourt, Brace & Company, Inc, 1925).

³⁵ Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 204.

³⁶ Fine, "Fictionalism," 1-18.

H. Vaihinger'e göre en özel bilimsel kurgular atomlardır. Maddenin bu sonsuz küçük bileşenlerden oluştuğu düşünülür. Bilimi atom olmadan düşünmek oldukça zordur. Ve henüz gerçekle başa çıkabilmek için gerekli olan çelişkili kavramlar olarak kalsalar da atomla ilgili olarak doğru bir bilgiye ulaşmak imkânsız gibi gözükmemektedir. Kimya tarihinde Antik Yunan atomculuğundan günümüze değin maddenin en küçük yapı taşı olarak varsayılan atom ile ilgili olarak birçok farklı görüş ortaya atılsa da ve hiçbirinde ampirik olarak doğruluğu ortaya konulmasa da atom anlayışından asla vazgeçilmemiştir. Orta Çağ'ın tinsel görüşlerinin dışında atom her zaman insan düşüncesi özellikle de modern doğa felsefesi için dış dünyayı anlama basamaklarından biri olarak kullanılmıştır. Bu konuda H. Vaihinger gibi O. Leibman (1840-1912) da *Zur Analysis der Wirklichkeit* isimli eserinde atomun, geçici karakteri açık olan bir geçiş fikri olduğuna, hayali kavramsal varlığının, kendine özgü istikrarsız bir karaktere sahip kavramsal bir doğadan kaynaklandığına işaret eder. Ona göre atom töz, araz, nedensellik gibi felsefi bir kategori değil, spesifik olarak bilimsel bir kategoridir ve mutlak değil, yalnızca görelî bir kavramdır. Dolayısıyla atom geçici bir kurgu ve terim olmadığı için oldukça faydalı bir kurgu olarak bilim içinde yer alır.³⁷

Matematiğin kendisi de H. Vaihinger'e göre aynı kadere sahiptir. Matematik bir bütün olarak düşünme etkinliğine olanak sağlamak için zihinsel uygunluk ve ustaca enstrümanların klasik örneğini içerse de matematiksel kavramlar ve aksiyomlar hem gerçeklik ile hem de kendileri ile çelişirler. Örneğin; sayıların düzeni ve evren arasındaki uyum fikrini taşıyan Pisagorcular çok geçmeden uyumlu ve düzenli matematiksel evrenlerinin çelişkiler ile dolu olduğunu keşfettiler. İki sayısının karekökü gibi, sayılarla ifade edilemeyecek birçok sayının olduğunu keşfettiler ki bu sayılar aslında irrasyonel sayılardır. Bir başka örnek olarak p (pi) sayısı verilebilir. P (p) şeklinde ifade edilen ve çemberin çevresi ile çapı arasındaki oran olarak tanımlanan sayının gerçek değeri bugün bile tam olarak bulunamamaktadır. P=3,1415926535897932384626..... Buna rağmen P sayısı cebirsel bir denklemin çözümü olarak ifade edilemese bile bugün bir dairenin çevresini bulabilmek için mutlak olarak gereklidir. Son olarak H. Vaihinger'in özel olarak üzerinde durduğu ve onun dışında pek çok kişi tarafından dikkate şayan olarak kabul edilen ifadesi matematiğin en özel çelişkilerinden biri olarak kabul edilir. Hiçbir reel sayının kendisi ile çapımı -1 sonucunu vermeyeceğinden matematikçiler $x^2 = -1$ eşitliğini sağlayan sayıya imajiner (hayali) sayı der. Herhangi bir sayının karesinin negatif bir sayıya eşit olması bir çelişki hatta saçmalıktır. Buna rağmen temel mühendislikte bazı devre analizi hesaplamalarında bu sayı kullanılmaktadır.³⁸

Evrenin salt verili olan yani dış dünya üzerinden matematiksel olarak bir analizinin yapılması fikri ile hareket eden modern bilime, başlangıçta doğruluğunu kendi içinde taşıyan dolayısı ile kanıtlanmaya ihtiyaç duymayan aksiyomlardan ve totolojilerden uzak durularak bir yön belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak sadece duyumlardan ve deneyimlerden hareket edilerek yön tayini mümkün olmamış ve temel karakteri hem kendileri hem de gerçeklik ile çelişmek olan kurgulardan ya da Aristotelesçi anlamda "öncüllerinden sonuçlar türetmenin, biçimlerden taşan özellikleri yansıttığı tasımlardan"³⁹ faydalanılmak zorunda kalınmıştır. H. Vaihinger'e göre bu durum kaçınılmazdır ve olması da gereklidir. Burada önemli olan tek nokta ise kurgular ya

³⁷ Otto Liebmann, *Zur Analysis der Wirklichkeit: Eine Erörterung der Grundprobleme der Philosophie* (Überarbeitete Dritte Auflage, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2020), 314-315.

³⁸ Örnekler ile ilgili olarak bkz.: Alan Woods and Ted Grant, *Akın İsyanı*, çev. Ufuk Demirsoy ve Ömer Gemici. (İstanbul: Yordam Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti., 2018), 394-395.; Vaihinger, *The Philosophy of 'As If': A System of Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*, 166. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 334.

³⁹ R. S. Woolhouse, *Ampirist Filozoflar*, çev. Gökhan Murteza. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 70.

da aksiyomların hipotezler ile karıştırılmadan ve aynı zamanda irrasyonel olan dünyada doğru yolu bulmak için sadece bir araç olarak kullanıldıklarını unutmadan yola devam etmektir. Kurguların vazgeçilmezliğinin yalnızca genel araştırma sürecinin dinamik bir perspektifinden açıklanabileceğini görmek önemlidir.⁴⁰

Sonuç

H. Vaihinger kendisini ve evreni anlama ve anlamlandırma çabası içinde olan insanın subjektif, eksik ve sınırlı doğası gereğince amacına tam anlamı ile ulaşamayacağını belirtir. Çünkü evren ile ilişkisinde insan spekülasyonlardan uzak durup kesin ve doğru olana ulaşmak adına sadece verili olandan hareket etmek zorundadır. Verili olan ise yalnızca duyulur olana karşılık gelir. Bu noktada esas sorun şudur ki, sadece verili olandan hareket edilerek hakikatin bilgisine ya da şeylerin doğası ile ilgili hakiki bilgiye ulaşabilmek nasıl mümkün olacaktır? Böylesi bir durumdan kurtulmak ancak verili olandan yola çıkarak verili olmayan hakkında konuşmak ya da bilinenden hareketle bilinmeyen hakkında konuşmak ile mümkün olur. Başka bir ifade ile insan gerçekliğin yerini alabilecek zihinsel yapılar kurarak ve onlar gerçekmiş gibi davranarak irrasyonel dünyayı rasyonel hale getirir. Dolayısıyla başlangıçta kesin ve doğru olduğu bilinmeyen önermeler pratikteki işleyişi açısından yani sağladıkları fayda açısından değerli veya kabul edilebilir bir sınıfa dahil edilebilirler. H. Vaihinger insanın teorik veya pratik tüm çabalarının bu şekilde ya da bu tarz önermeler üzerinden kurulduğunu kabul eder ve sistemini bu kabul üzerine inşa eder. Ona göre insanın düşünme sürecince kurgu dediğimiz yapılar bu sürecin doğasından ötürü zorunlu olarak mevcuttur. Dolayısıyla yapılacak olan onları bir ucube olarak kabul etmek yerine, bir gerçekliğe karşılık gelmediklerini unutmadan sağladıkları faydayı ve hizmeti dikkate alarak gerekliliklerini göstermek ve önemlerini kabul etmektir.

Ampirik ve pozitivist söylemler üzerine inşa edilen her alan temelde kurgusal olanı dışta bırakma niyeti ile hareket ederek nesnel, genel geçer, kesin veya doğru sonuçlara ulaşmayı amaçlar. Ancak sadece bu noktadan bakıldığında düşünme süreci içinde daima var olmuş ve olmaya devam edecek olan kurgusal yapıların görmezden gelineceği açıktır. Şüphesiz ki; X'in var olduğunu bilip ona göre davranmak ile X varmış gibi davranmak ayrı şeylerdir ve bilimsel süreçler genelde X'in varolduğunun bilinip ona göre davranıldığı yöntemler ile yoluna devam eder. Ancak H. Vaihinger'in de dikkat çektiği üzere bilimin satır aralarına inildikçe gerçekle çeliştiği bilinen ve yine de belli bir amaca hizmet ettikleri için kabul ettiğimiz varsayımların bilimin gelişimine hizmet ettiği görülecektir. Hatta bilimin kendisinin bile bizatihi bir varsayım, *zihin kuralları ile doğanın kuralları uyumludur ve zihin dış dünyayı bilebilir* varsayımı ile yola başladığını söylemek abartı olmayacaktır. *Sanki Felsefesi* ile H. Vaihinger kurguların kendi doğaları hatırdaki tutulmak koşulu ile bilim için önemini göstermeye çalışmış ve kurguları yok sayan bilimsel tavrı eleştiriye tutmuştur. Bilim elbette ki bir kurgu değildir. Ancak insanın kendisi ve evren arasında var olan uçurumu aşabilmesi için tüm teorik ve pratik çabaları gibi bilim de düşünme sürecinin zorunlu sonucu olan kurgulardan beslenmektedir.

⁴⁰ Maki, "Vaihinger on Fictions in Science: Essays in Honour of Raimo Tuomela," 34.

Kaynakça

- Appiah, K. Anthony. *As If: Idealization And Ideals*. England: Harvard University Press., 2017.
- Denkel, Arda. *Bilginin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Engels, Frederic. *Doğanın Diyalektiği*. Çeviren: Akif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Ewijk, P. Van. "Life Must Be Led in the Dark Hans Vaihinger's The Philosophy of "As If" in William Gaddis's The Recognitions," *Orbis Litterarum* 65:5, (2010): 372-387.
- Fine, Arthur. "Fictionalism," *Midwest Studies in Philosophy* 18:1, (1993): 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1993.tb00254.x>
- Frigg, Roman. "Fiction in Science," *Article in Bridges A Jewish Feminist Journal* (April 2006): 1-34.
- Goethe, J. W. *Renk Öğretisi*. Çeviren: İlknur Aka, İstanbul: Kırmızı Kedi Yay., 2013.
- Lange, F. A. *The History of Materialism*. Translation: E. C. Thomas, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Ltd, New York: Harcourt, Brace & Company, Inc, 1925.
- Liebmann, Otto. *Zur Analysis der Wirklichkeit: Eine Erörterung der Grundprobleme der Philosophie*. Überarbeitete Dritte Auflage, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2020.
- Maki, U. "Vaihinger on Fictions in Science: Essays in Honour of Raimo Tuomela" in *Semi-Ramistic Studies: Essays in Honour of Raimo Tuomela*, Editörler: I. Patoluoto, M. Sintonen and L. Taiminen, 32-37. Helsinki: University of Helsinki Press, 1980.
- Miller, Eric. "Literary Fictions and As-If Fictions," *Philosophy & Rhetoric* 30, no: 4 (1997): 428-442.
- Pincock, Christopher. "Fictions in Science: Philosophical Essays on Modeling and Idealization," *International Studies in the Philosophy of Science* 25:2, (2011): 196-199. <https://doi.org/10.1080/02698595.2011.574867>
- Podnieks, K. "Philosophy of Modeling in the 1870s: A Tribute to Hans Vaihinger," *Baltic J. Modern Computing* 9, no: 1 (2021): 67-110. <https://doi.org/10.22364/bjmc>
- Pollard, S. "As If Reasoning in Vaihinger and Pasch," *Erkenntnis* 73(1), (2010): 83-95. <https://doi.org/10.1007/s10670-009-9205-7>
- Pringe, Hernan. "The Fiction of The Affecting Object in Hans Vaihinger's Philosophy," *Studi Kantiani* 24, (2011): 105-118.
- Vaihinger, Hans. *The Philosophy of 'As If': A System of The Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind*. Translated by. C. K. Ogden, London: Kegan Paul and Co.; Ltd.; New York, Harcourt, Brace and Co.; Inc.; 1935.
- Woods, Alan and Ted Grant. *Aklın İsyanı*. Çeviren: Ufuk Demirsoy ve Ömer Gemici, İstanbul: Yordam Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti., 2018.
- Woolhouse, R. S. *Ampirist Filozoflar*. Çeviren: Gökhan Murteza, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012.
- Yıldırım, Cemal. *Bilimin Öncüleri*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1995.

İnternet Kaynakları

Hedrich, Reiner. "String Theory - From Physics to Metaphysics," Submitted on 20 Apr 2006. <https://arxiv.org/abs/physics/0604171>

Podnieks, K. "Correcting Vaihinger' s Fault Intended as Part of The Paper: Philosophy of Modeling in 1870s: a Tribute to Hans Vaihinger," Erişim 18 March 2020. https://www.researchgate.net/publication/331113857_Correcting_Vaihinger's_Fault

"Some Reflections on Hans Vaihinger," Erişim 05 January 2020. https://thejudoka.com/application/files/7615/5147/0948/as_if_vaihinger_and_brunton.pdf